दिक्पति पु० ६त०। दिशां पत्यौ १इन्द्रादौ दिक्कन्या शब्दे दृश्यम्। "पवनोदिक्पतिर्भौम आकाशः खचरामराः" संकल्पप्रारम्भमन्त्रः "वितरसि दिक्षु रणे दिक्पतिकमनीयम्" गीतगो०। "सूर्यः सोमः क्षमापुत्रः सैंहिकेयः शनिः शशी सोम्यस्त्रिदशमन्त्री च पूर्वादिदिगधीश्वराः" इत्युक्तेषु २सूर्य्यादिग्रहेषु।

दिक्पाल पु० दिशं पालयति पालि—अण् उप०स०। दिक्पतौ इन्द्रादौ "तत्रार्च्चयन्ति विधिना दिक्पालांश्चैव कर्म्मिणः" पद्मपु०। कलशशब्दे १७८१ पृ० उदा०।

दिक्शब्द पु० दिशि दृष्टः शब्दः। दिग्वाचकशब्दे पूर्वापरादौ तस्य देशकालादिपरत्वेऽपि भूतपूर्वं गत्या दिग्वाचकत्वात्तथात्वम् "अन्यारादितरर्तेदिक्शब्दाञ्चूत्तरपदाजाहियुक्ते" पा० "दिशि दृष्टः शब्दो दिक्शब्दः तेन सम्प्रति देशकालवृत्तिना योगेऽपि भवति" सि०कौ०।

दिक्शूल न०दिशि दिग्भेदे गतौ शूलमिव। प्राच्यादिदिक्षु गमने निषिद्धवारभेदे। "शुक्रादित्यदिने न वारुणदिशं न ज्ञे कुजे चोत्तरां मन्देन्द्वोश्च दिने न शक्रककुभं याम्यां गुरौ न व्रजेत्। शूलानीति विलङ्घ्य यान्ति मनुजा ये वित्तलाभाशया भ्रष्टाशाः पुनरापतन्ति यदि ते शक्रेण तुल्या अपि" ज्योतिःसारसंग्रहः। केषाञ्चिन्मते "बौधे गुरौ दक्षिणाम्। ईशाने ज्वलने चैव नैर्ऋते मारुते तथा। न गन्तव्यं सुराचार्ये प्रतीच्यां रविशुक्रयोः" इति

दिक्साधन न०दिशः साध्यन्ते ज्ञानार्थम् अनेन। दिग्ज्ञानसाधने उपायभेदे तच्च कुण्डार्के दर्शितं यथा "नृपाङ्गुलैः संमितकर्कटेन सूत्रेण वा वृत्तवरं विलिख्य। रव्यङ्गुलं शङ्कुममुष्य मध्ये निवेशयेत् खाक्षिमिताङ्गुलीभिः। चतुर्मिताभिश्च ऋजूत्तमाभिः संस्पृष्टशीर्षं तु शलाकिकाभिः। तच्छङ्कुमा यत्र विशेदपेयाद्वृत्ते क्रमात् स्तो वरुणेन्द्रकाष्ठे" नृपाङ्गुलैः परिमितेन कर्कटेन सूत्रेण वा वृत्तं विलिख्य तन्मध्ये द्वादशाङ्गुलं दृढसूच्यग्रं स्थापयेत् कीदृशं विंशत्यङ्गुलमिताभिश्चतसृभिः ऋजुभिः समानाभिः शलाकाभिः कल्पितचतुर्दिग्गतवृत्तस्थाभिः संस्पृष्टमस्तकम् एवं शङ्कुसमत्वं साधयित्वा तावशस्य शङ्कोश्छाया पूर्वाह्णे यत्र यस्मिन् प्रदेशे वृत्ते प्रविशति यत्र वापराह्णे वृत्ताद्बहिरपैति तत्र चिह्नयोः क्रमात् प्रतीची प्राची च भवत इति अत्र दिग्ज्ञानशब्दे वक्ष्यमाणम् "वृत्तेऽम्भः सुसमीकृतक्षितिगते इत्यादि सि० शि० वाक्यं प्रमाणम्। तत्र असार्द्धश्लोकस्योपपत्तिः ग्रमि०उक्ता यथा "दोःकोट्योर्नाम भेदो न स्वरूपभेद इति दोःकोटिवर्गयोगपद कर्णः।० वृत्तपरिधिस्पृष्टदिगन्ताच्छङ्क्वग्रं यावन्नीयमानाश्चतस्रः शलाकाः कर्णा भवन्ति समे देशे शङ्कुं निखाय शङ्कुसमितया रज्ज्वा मण्डलं परिलिख्य यत्र शङ्क्वग्रच्छाया पतति सा प्राचीति" अत्र शङ्कुसंमितयेत्युपलक्षणं तेनाधिकयापि रज्ज्वा वृत्तं कार्य्यम्। अन्यथा यत्राक्षभा षड़ङ्गुला तत्र धनुःसंक्रान्तौ द्वादशाङ्गुलशङ्कोश्छायाप्रवेशस्तादृशे वृत्ते न स्यादेव तस्मादस्माभिः षोड़शाङ्गुलसूत्रेण वृत्तं कारितं तथा वृत्ते कृते लाघवं चैकेनैव वृत्तेन शङ्कुसमत्वसाधनं दिक्साधनं च सिध्यति। अतएव रामवाजपेयी "शङ्कुमानाधिके व्यासदले वृत्ते विशेद्यदि" इत्याह एवं स्थूलप्राचीसाधनं कृत्वा सूक्ष्ममपि शालिन्याह। "कर्के कीटे गोमृगे यूकया सा द्वाभ्यां चाल्या सिंहकुम्भात्त्रिकेऽपि। यां वै काष्ठां भानुमान् याति तस्यां चाल्या द्वन्द्वे कार्मुके चालनं न।" सा प्राची कर्के कर्कसंक्रान्तौ कीटे वृश्चिकसंक्रान्तौ वृषभमकरसंक्रान्तौ एकया यूकया चाल्या सूर्यस्यायनवशात् उत्तरायणे उत्तरतः दक्षिणायने दक्षिणतः एवं सिंहकुम्भात्त्रिके सिंहकन्यातुलासंक्रान्तौ कुम्भमीनमेषसंक्रान्तौ च द्वाभ्यां यूकाभ्यां चालनीया अयनवशात् मिथुनधनुःसंक्रान्तौ चालनं नास्तीति एवं प्राचीसाधनं कृत्वाथोत्तरदक्षिणयोः साधनं शालिन्याह "रज्ज्वुं द्विघ्नां मध्यचिह्नां सपाशां प्राचीं शङ्कौ पश्चिमे चापि दत्त्वा। कर्षेद्धीमान् दक्षिणे चोत्तरे च तच्चिह्ने स्याद्दक्षिणा चोत्तरा दिक्"। कुण्डमण्डपयोर्यावान् विस्तारस्तद्द्विगुणकृतमध्याङ्कादुभयतः पाशवती रज्ज्वुर्न्यस्या तां प्राची प्रचीच्योर्दत्तशङ्कोर्विन्यसेत् ततो मध्याङ्के धृत्वा रज्ज्वुं दक्षिणे उत्तरे चाकर्षेत् विद्वान्, कर्षाङ्के दक्षिणा उत्तरा च स्यादिति अत्र स्पष्टैव युक्तिरिति। अथ रात्रौ दिक्साधनोपायं वसन्तमालिकयाह "निशि वा श्रवणोदये दिगैन्द्री गुरुभस्योदयनेऽथ वह्निभस्य। शरवर्द्धकिवायुभान्तरालेऽप्यमुतः साधय पूर्ववच्च याम्याम्" अथवा रात्रौ श्रवणस्योदये प्राची अथ वा पुष्यस्योदये प्राची अथवा कृत्तिकोदये प्राची अथ शरवर्द्धकिस्त्वष्टा वायुस्तयोर्भे चित्रास्वात्यौ तयोरन्तराले प्राची। अमुतः प्राचीतः पूर्ववत् पूर्वोक्तेन तथा याम्यां दक्षिणादिशं